

УДК 1(091)

Ігор Скакун,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
society@bsmu.edu.ua

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ

Keywords: *philosophy, anthropocentrism, history of philosophy, human, world picture, worldview, culture.*

Skakun Ihor. HISTORICAL GENESIS OF ANTHROPOCENTRISM.

The article considers prerequisites of establishment, peculiarities of the content and methodological potential of concept of anthropocentrism in history of philosophy. The author denotes the role of principle of anthropocentrism in terms of formation of world picture.

Актуальність. Питання про місце людини в світі завжди було важливим у філософській думці. Ця проблема по-різному формулювалась і розв'язувалась в ідеях та думках філософів та мислителів. Людина завжди поставала центральною філософською проблемою. Для філософії антропоцентризм актуальний у зв'язку з постійними процесами антропологізації, а також зі світоглядними особливостями, які постійно виявляють людиномірно-ціннісні засади. Антропоцентристські настанови та спроби всебічного переосмислення людиномірності філософської думки сьогодні набувають особливого значення й нагально потребують повно цінного висвітлення їхніх витоків.

Новітні тенденції розвитку науки, пов'язані з осмисленням антропного принципу, процесів самоорганізації складних нелінійних систем найрізноманітнішої природи, включаючи об'єктивну та суб'єктивну реальність, природу, людину, культуру тощо, так само свідчать про важливість аналізу людиномірності у філософії. Очевидно, що започатковані ці ідеї були ще на зорі філософської думки.

Стан фахового наукового дослідження цієї теми характеризується накопиченням обсягу літератури, присвяченої загальним аспектам філософської антропології. Однак, простежується нагальна потреба у дослідженні окремих складників процесу антропологізації філософії, зокрема його витоків та передумов формування. Крім того, не чітко досліджено зародження концепції антропоцентризму та її утвердження в картині світу.

Позиціонування людини в бутті та в картині світу становить актуальну проблему філософії, про що свідчить нескінченний потік спеціальної літератури, в якій досліджуються найрізноманітніші сторони цієї важливої теми, у тому числі: світоглядні ідеї людиноцентризму (П. Гуревич, І. Фролов, М. Каган, М. Попович); розуміння природи і сутності людини (Е. Агацці, Ю. Лоскутов, М. Мамардашвілі, А. Рачков); формування теоретичного потенціалу антропоцентризму та людиномірності (М. Гарнцев, П. Гайдено, К. Сергеев, М. Ожеван); співвідношення антропоцентризму з еко- та біоцентричними концепціями (М. Гусев, В. Вернадський, В. Крисаченко, А. Толстоухов); еволюція гуманітарної філософської традиції (М. Бердяєв, Л. Губерський, М. Марчук).

Незважаючи на наявні досягнення у дослідженні історичних витоків антропоцентризму, *залишається відкритою* проблема потенціалу антропоцентризму в контексті становлення філософської картини світу, що й зумовило вибір теми статті. *Метою* розвідки є системний аналіз передумов утвердження концепції антропоцентризму та їх чільна роль в процесах антропологізації філософії.

Основним **завданням** статті є з'ясування суті антропоцентризму в філософській думці, передумови його виникнення, початкові етапи становлення і формування функцій та методологічних інструментів.

Робоча гіпотеза дослідження формулюється у такий спосіб: у процесі формування та закономірної еволюції світоглядних парадигм

актуалізуються різні аспекти антропогенристської настанови, що підтверджує наявність у цій концепції соціокультурного потенціалу.

Методи дослідження. У статті використано філософські, загальнонаукові та специфічні методи, тісно пов'язані з методами суміжних наук – історії, культурології, психології тощо. Діалектичний підхід у дослідженні людини дозволив розкрити основи її позиціонування у вимірі змін картини світу.

Антропоцентризм як своєрідна система поглядів і уявлень є тією концепцією, що визначає роль та місце людини у світі. В цьому контексті важливим є питання щодо виникнення самого поняття людиномірності та його впливу на формування картини світу. Антропоцентризм еволюціонував у світоглядно-філософській та науковій системах. Дослідження цього питання варто розпочати з аналізу людиноцентризму в контексті розвитку культурно-історичних епох, що дозволить простежити передумови формування методологічного потенціалу концепції та її реалізації в процесі зміни наукових парадигм.

„Антропоцентризм – як зазначається в енциклопедії епістемології та філософії науки – це світогляд, згідно з яким людина є центром та найвищою ціллю світотворення”¹. Філософські ідеї та наукові знання формувались у контексті соціокультурного розвитку. Кожна історична епоха чи цивілізація своєрідно тлумачили роль і місце людини в світі. Зародження, становлення й утвердження людиноцентристського світогляду відбувалося порізному, залежно від рівня розвитку певної суспільно-історичної формації. Тож ми спробуємо простежити еволюцію антропоцентризму передусім у світоглядному його значенні, щоб надалі аналізувати цю концепцію вже в контексті філософської думки.

М. Марчук стверджує, що зміст науки також історично змінюється, набуваючи усе більш виразного гуманістичного забарвлення. Сьогодні пізнавальна діяльність має, на думку багатьох дослідників-наукознавців, уже чітко виражений людський вимір.²

Варто зазначити, що предметом філософії науки є загальні закономірності й основні тенденції розвитку наукового пізнання як особливої діяльності зі створення наукових знань у певному історичному контексті та соціокультурному просторі. Сучасна філософія науки трактує наукове пізнання саме як соціокультурний феномен. Для того, щоб виявити загальні закономірності наукового пізнання, філософія науки має спиратися на матеріал історії конкретних наук, формуючи

гіпотези та моделі розвитку знання. Все це зумовлює тісний зв'язок філософії науки з історико-науковими дослідженнями.³ Філософія науки має статус історичного соціокультурного знання незалежно від орієнтації на вивчення чи то природознавства, чи суспільно-гуманітарних наук.

Наука, за визначенням В. Шинкарука, „історично виникла з пізнавального (теоретичного) ставлення людини до світу, коли вона виділилася у відносно самостійну сферу людської діяльності”⁴. Простежується взаємозумовлений зв'язок між виникненням науки та утвердженням людини в світобудові. З огляду на це, більш ґрунтовно досліджуються різні аспекти людиноцентризму, що відображають позиціонування людини в гуманітарному та природничому дослідженні її сутності.

Розглядаючи питання історичних витоків антропоцентризму, актуалізуються два основних аспекти: усвідомлення розрізнення природних та сутнісних характеристик людини (*Homo sapiens*) та перші спроби їхнього тлумачення.

Людина – унікальне творіння Всесвіту. Вона незвідана та загадкова. Сучасна наука, філософія, релігія не здатні в повній мірі виявити таємницю людини. Коли філософи говорять про природу чи сутність людини, то тут мається на увазі не остаточне розкриття цих понять, а, скоріше, намагання уточнення названих абстракцій у філософських роздумах та ідеях про людину.⁵

Саме тому розгляд становлення людиноцентричного світогляду доречно починати ще з первісної доби, навіть за умови відсутності на цьому історичному етапі розвитку людства наукових і філософських знань. Однак, константи моральності як однієї з провідних духовних якостей людини сформувались саме в цей період розвитку людства. Крім того, подекуди простежується вже й зародження раціонального та естетичного в людському пізнанні.

„Людина – за твердженням Є. Макарова – почала цікавитись своєю природою, своїми стосунками з навколишнім середовищем з часу свого виникнення. Звісно, за умов первісного суспільства про науковий підхід до проблеми людини не йшлося: тут можна говорити про буденні уявлення, емпіричний досвід та міфологічно забарвлене знання”⁶.

У більшості первісних народів слово „людина” не вживалося як глобальне поняття. Поняття „людина” характеризувало її незалежно від родової, територіальної чи господарської належності. Примітивний етноцентризм, де

концепт „своє” був мірою всіх людських якостей, замінюється утвердженням індивідуалізму, основою якого стало поняття власності та особистих бажань, міркувань, уподобань тощо.⁷ Саме на цьому підґрунті й зароджувались людиномірні знання та уявлення.

При дослідженні людиномірних аспектів у первісну епоху, ми покладаємося передовсім на історію, яка базується на усній традиції. Відтак, здатність людини самоідентифікуватися з'явилася із появою писемності, оскільки саме це надало можливість конкретній людині передавати інформацію про своє існування. Зрештою, усі подальші філософські ідеї та наукові погляди дійшли до наших часів завдяки передачі своєрідного соціокоду.

Процес становлення ідентичності людини усвідомлюється в контексті системного підходу, який – згідно з міркуваннями М. Заковоротної – включає аналіз культурного середовища, соціальних інститутів та структур, ментальності, способів мислення, зберігання інформації тощо.⁸

Варто зазначити, що людина не просто центральна постать у світі, людина – центральна постать мислення про світ. Такі настанови визначають антропоцентризм як ментальну концепцію, яка центрує наукове мислення й потребує не апеляції (як теза про людину як міру всіх речей), а осмислення та визнання. Вочевидь, існує певна матриця, згідно з якою формується такий тип мислення. Такою матрицею є антропоморфізм як принцип практичної й водночас не рефлексивної поведінки. Більш вірогідним є поява спочатку антропоморфізму як практичного освоєння світу; а пізніше прояви теоретико-ментального принципу антропоцентризму. Зрештою, антропоцентризм є результатом появи мови як транслятора думки, яка виникає в процесі реалізації певного практичного способу поведінки.⁹

„Міфологічна картина Всесвіту не розрізняла реальне та ілюзорне, не виокремлювала людину з світу, а навпаки, олюднювала його”.¹⁰ Людина, стикаючись зі злом, розуміла його як природну могутність. Однак, поступово людина усвідомлювала, що почасти сама є носієм зла. Принагідно зазначимо, що з початком усвідомлення людиною власної руйнівної сили починається чітко виражений етап реалізації людиноцентричних поглядів, який передбачав актуалізацію дієвості та активності людини.

Вказана рефлексія зумовила пошук мислителями філософського осмислення антропоцентричних уявлень, які б сформували людиномірні константи світогляду. Ці розвідки розгорнулися вже в ідеях мислителів Старо-

давнього світу – за часів зародження філософських та наукових знань. Це період першого антропологічного повороту в примітивному науковому розумінні. Ідеї мислителів Стародавнього світу започаткували процес формування методологічного потенціалу антропологічного складника з людиноцентричною концепцією в основі.

Про внутрішню пов'язаність культур, народжену універсальною свідомістю людини, детально йдеться в концепції осьового часу, розробленою К. Ясперсом, згідно з якою, людина здавна створювала для себе картину цілого: спочатку – у вигляді міфів (у теогоніях і космогоніях, де їй було відведено певне місце); пізніше – в картині божественних діянь (бачення історії пророками); надалі – як подане в одкровенні цілісне розуміння історії: від світотворення та гріхопадіння людини до кінця світу і Страшного суду. Духовний процес, який тривав між IX-III ст. до н.е., характеризується як різкий поворот в історії. Тоді з'явилася людина сучасного типу. У цей час по всьому світі актуалізувався потяг до таїнств буття людини. Якісно нові погляди, що сформувались за цієї епохи в трьох культурах (Індія, Китай, Греція) зводяться до того, що людина усвідомлює буття в цілому, буття самої себе й свої межі в бутті. Стоячи над прірвою, людина постає перед кардинальними питаннями, вимагаючи звільнення та порятунку. Усвідомлюючи свої межі, людина ставить перед собою вищі цілі, пізнає абсолют у глибинах самосвідомості трансцендентного світу.¹¹

У науково-філософському дискурсі сформувались два погляди щодо висвітлення теми людини у східній та античній філософській думці. Одні розглядали Схід як щось вторинне відносно Заходу, де склалася характерна загострена увага до людини. Інша частина дослідників вважає, що саме на Сході сформувались людиномірні константи, які більш обґрунтовані ніж західні антропологічні тлумачення. Однак, важливо розгледіти розвиток антропологічної теми в світовій філософії у всій її конкретності та цілісності, враховуючи перш за все культурно-історичну самобутність народів, унікальність в осмисленні різноманітних аспектів проблеми людини.

Відтак, постає питання про доречність пошуку антропологічної тематики у філософських пам'ятках Сходу. З одного боку, людина практично губиться в безмежному Всесвіті, але водночас, простежується ототожнення світу природи зі світом людини.

Відтак основні ідеї давньосхідної філософії охоплюють усі можливі аспекти суб'єкт-об'єктного співвідношення на рівні людина-природа: активність, пасивність, нейтральність. Такий підхід можна ототожнити з долею, яка залежить від людини і передовсім від її особистих зусиль. Це яскраво виражає типові для східної традиції принципи: прагнення досягнення досконалості; визнання не лише можливості, а й потреби людського зусилля й дії, спрямованих на реалізацію добрих потенцій.

Загалом, людина в східній культурі – це лише матеріал, завдяки якому творяться вищі цінності. Така свідомість тяжіє до підкорення владі, в якій вона самовиражається подібно до абсолюту. Людина ж повинна свідомо підкорятися цій владі, навіть не претендуючи на осягнення її смислу. Ці якості індивіда суперечать спільному настрою східної культури, покликаного виявити безособові абсолюти: верховний початок буття, пантеїстично осмислену природу (природоцентризм) або конфуціанське розуміння суспільства як ієрархічно організованого співжиття людей (соціоцентризм).¹²

Незважаючи на цілковите заперечення класичного європейського (секуляризованого чи релігійного) тлумачення антропоцентризму, буддизм сповнений ідеями добра, любові до людей, духовної розкутості й морального благородства. Відтак центр не виходить з людини, а концентрується в ній шляхом проєктування всього найкращого на людину. В цьому основна методологічна відмінність констант людиномірності Сходу.

Характеризуючи людиномірні концепції Стародавнього світу неможливо оминати проблему взаємопов'язаності та розрізненості філософських парадигм як у соціокультурному міжцивілізаційному плані (схід-захід), так і в суто концептуальних наукових аспектах (его-соціоцентризм, макро-мікрокосм) тощо.

У давньогрецькій історії переважала чітка ідея: людина, мислячи, здатна постійно самостійно ототожнювати себе з усім кращим, і цьому сприяла наявність розуму. Ця ідея сформувалася концептуально саме в грецькій філософії. Тут уперше людська самосвідомість домінує над усією іншою природою. Людський рід наділений особливою рушійною силою, що не зводиться до елементарних дій, які властиві рослинам і тваринам. „Таким специфічно людським агентом – згідно з твердженням М. Шелера – є розум (логос, раціо)”.¹³

Завдяки розуму людина спроможна зрозуміти й оцінити усе таким, яким воно є

насправді – Бога, світ і, зрештою, себе. Розум дозволяє людині осмислено й гармонійно існувати в природі, поводитися розумно – жити для розкриття власної специфічної рушійної сили. Така методологічна настанова була лейтмотивом не лише подальшого розвитку давньогрецької філософії, а й стала орієнтиром у формуванні всієї західної філософії. Зрозуміло, що антропоцентрична концепція, що є основою вказаної рушійної сили людини, посіла одне з визначальних місць у побудові філософських та наукових систем. Це був один із перших антропологічних поворотів – прояв процесу антропологізації.

Варто зазначити, що пошук субстанції чи „першооснови” усього, яка є вічною та безсмертною і слугує кінцевим фундаментом людського життя й діяльності, античні філософи пов'язували з визначенням місця людини у світі, усвідомленням смислу людського життя. Розмірковуючи над природою, вони використовували антропоморфні зразки, соціальні, етичні уявлення. Грецькі мислителі усвідомлювали природу в єдності з людиною, гармонійно долучивши до натурфілософських антропологічних ідей.

Розглядаючи питання про особливості формування методологічних констант людиномірності, С. Хоружий зазначає, що антична філософська думка чи не найяскравіше окреслила дуалістичність людини в антропологічній парадигмі. Це окреслило матрицю наступних людиномірних парадигм західної філософії, починаючи з антропології християнства, завершуючи філософською антропологією ХХ століття. Християнська антропологія здебільшого описова чи аналітична (основою релігії постає все ж онтологічний її складник).¹⁴ Відтак, проблема людини залишилась у нерозривному зв'язку з античними антропологічними константами.

Окремим етапом формування людиномірних констант став період співіснування концепції антропоцентризму з теоцентричною світоглядною парадигмою. У цьому контексті Середньовіччя є унікальним для дослідження будь-якої філософської проблеми. Релігійні канони, викладені в священних писаннях християн та мусульман, релігійно-філософські праці тогочасних мислителів – все це є тими першоджерелами, в яких людина не лише описувалася, а й визначалась її роль та місце у світі, так само як і співіснування з Богом, природою, суспільством.

Висновки. У загальноприйнятому світоглядному розумінні *принцип антропоцентризму* визначає привілейоване місце людини

у Всесвіті, на Землі, в природі та соціумі, проголошує людину вищою метою світотворення. Його можна тлумачити по-різному, залежно від особливостей тієї чи тієї філософської (в тому числі й епістемологічної) концепції. Філософія, будучи теоретичною формою світогляду, намагається пояснити світ і визначити місце в ньому людини. Здебільшого це місце вважалося центральним. Явно чи неявно філософія завжди була антропоцентричною. Давньогрецька культура формувалась як антропоцентрична, чим і відрзнялася від космоцентричних східних культур. Теза софіста Протагора „Людина – міра всіх речей” найкраще виразила цю відмінність. Людина – і центр, і міра. Становлення науки про природу (натурфілософії) відбувалося в процесі подолання міфологічних антропоморфних уявлень. Але водночас вона конституювалась як антропоцентрична. Сократівське „Пізнай самого себе” й інші раціоналістичні гносеологічні судження можуть свідчити на користь епістемологічного антропоцентризму в філософській думці. *Перспективами подальшого дослідження* цієї проблеми постають питання епістемологічного аспекту людиномірності та утвердження концепції антропоцентризму в картині світу.

ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Красников А. Антропоцентризм [Електронний ресурс] / А.Красников / Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М.: „Канон+”, РООИ „Реабилитация”, 2009. – Реж. доступу: http://enc-dic.com/enc_epist/Antropocentrizm-460.html
- ² Марчук М. Ціннісні потенції знання / М. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
- ³ Степин В. Філософія науки і техніки / В. Степин, В. Говоров, М. Розов. – М.: Гардарики, 1996. – 400 с.
- ⁴ Шинкарук В. Про смисл буття / В. Шинкарук // Вибрані твори: у 3-х т. – Т. 3. – Ч. 2 / В. Шинкарук. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – 428 с.
- ⁵ Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения / [редкол.: И. Фролов и др.; сост. П. Гуревич]. – М.: Политиздат, 1991.
- ⁶ Макаров Е. Проблема человека в истории философской мысли / Е. Макаров. – М.: Знание, 1986. – 63 с.
- ⁷ Клейн Л. Становление гуманитарной традиции (от первобытности до Возрождения) / Л. Клейн // Развитие личности, 2004. – № 2. – С. 159-168.

⁸ Заковоротная М. Идентичность человека: Социально-философские аспекты / М. Заковоротная. – Ростов на Дону: Изд-во Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999. – 200 с.

⁹ Титова Т. Антропоморфизм и антропоцентризм как возможность сохранения человеческого в ситуации постчеловечества / Т. Титова // Современные научные исследования и инновации. – Январь, 2012. – Режим доступу: <http://web.snauka.ru/issues/2012/01/6416>

¹⁰ Степанянц М. Философское понимание начала / М. Степанянц // История философии. Запад-Россия-Восток. Книга первая. Философия древности и средневековья. – М.: Греко-латинский кабинет, 1995. – С. 382-387.

¹¹ Ясперс К. Истоки истории и ее цель / К. Ясперс. – Вып. 1. – М.: ИНИОН, 1978. – 514 с.

¹² Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения / [редкол.: И. Фролов и др.; сост. П. Гуревич]. – М.: Политиздат, 1991.

¹³ Шелер М. Человек и история / М. Шелер // Человек: образ и сущность: (Гуманитарные аспекты). Ежегодник. – М.: ИНИОН, 1991. – С. 133-159.

¹⁴ Хоружий С. К антропологической модели третьего тысячелетия / С. Хоружий // Философия науки. – Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности. – М.: ИФ РАН, 2002. – С. 108-136.

Скаун Игорь. ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА.

Анализируются предпосылки становления, особенности утверждения, содержание и методологический потенциал концепции антропоцентризма в истории философской мысли. Актуализируется роль принципа антропоцентризма при формировании картины мира.

Ключевые слова: философия, антропоцентризм, история философии, человек, картина мира, мировоззрение, культура.

Skakoun Igor. LES ORIGINES HISTORIQUES DE L'ANTHROPOCENTRISME

Pré-requis des analyses, notamment l'approbation, le contenu et le potentiel méthodologique de la notion de l'anthropocentrisme dans l'histoire de la pensée philosophique. Actualisé rôle dans la formation de la vision du monde anthropocentrique principe.

Mots-clés: philosophie, l'anthropocentrisme, l'histoire de la philosophie, les gens, monde, vision du monde et de la culture.